

ЕКОЛОГІЧНИЙ РУХ: ВІД АКЦІЙ ЗАПЕРЕЧЕННЯ І ПРОТЕСТУ ДО ПОШУКУ РОЗУМНИХ АЛЬТЕРНАТИВ

Автор доводить, що екологічний рух пройшов шлях від громадської екологічної стурбованості, емоційних всплесків і заперечень шкідливих викидів виробництв до пошуку стратегічних екологічних ініціатив, спрямованих на узгодження еколого-економічної діяльності з метою забезпечення сталого розвитку.

Ключові слова: екологічний рух, екологічна криза, екологічна альтернатива, екологіям, екологічна перспектива людства, сталий розвиток.

Сьогодні вже стає очевидним, що вирішення екологічних проблем не може бути прерогативою лише вчених, чиновників чи підприємців. Люди дедалі більше відчують на собі негативні наслідки екологічно шкідливих виробництв, які забруднюють довкілля і підривають їхнє здоров'я. Розвиток освіти й поширення екологічної інформації, усвідомлення сучасних екологічних реалій дають нам змогу краще відчувати екологічну небезпеку. Значення цього усвідомлення полягає в тому, що воно органічно пов'язане з розвитком екологічної активності, з масовим екологічним рухом, який спрямований на подолання екологічних небезпек і як у локальних, так і в глобальних масштабах.

Одна з найхарактерніших рис екологічного руху полягає в тому, що до нього залучаються все нові регіони нашої планети. Якщо у 70-х роках минулого сторіччя на міжнародних екологічних форумах домінували представники природоохоронних організацій розвинутих країн, то через десятиріччя представники руху "зелених" країн Азії, Африки, Латинської Америки все настійливіше заявляли про себе. Більше того, з 5 тис. зареєстрованих неурядових організацій, причетних до соціально-екологічних проблем, близько половини припадає на регіони, які розвиваються [6, с. 43–44].

Екологічний рух у сучасних умовах відбиває новий рівень і характер соціальних суперечностей, викликаних швидкою ходою науково-технічного прогресу. Цивілізація неухильно рухається до глобальної екологічної катастрофи. Основні чинники цього процесу добре відомі: забруднення повітря, ґрунтів, прісних водойм, опустелювання, накопичення в атмосфері газів, які викликають парниковий ефект, кислотні дощі, порушення озонового екрану, що убезпечує від космічної радіації, та інше. Примітним є те, що всі ці зміни викликані самою людиною. Їх першопричина в науковій, технічній та промисловій революціях, які сприяють нашому безперервному, нестримному "прогресу".

Стає очевидно: якщо процес виробництва матеріальних благ і далі матиме такий неконтрольований і необмежений характер, то він може зруйнувати не тільки штучні системи, створені людиною, а й порушити природні цикли та взаємозв'язки. Постало питання про пошуки принципово нового, гармонійного поєднання людської діяльності та навколиш-

нього середовища, про утвердження нових відносин між природою та суспільством. Саме тому формування екологічної культури виступає як важлива закономірність сучасного етапу розвитку суспільства в плані вирішення поставлених питань, а екологічний рух є одним з найвпливовіших напрямків формування екологічної свідомості.

Громадський екологічний рух бере свій початок ще з 50-х років ХХ ст., коли вчені дедалі настійливіше стали звертати увагу громадськості на якісне погіршення продуктів харчування, на небезпечні наслідки швидкого накопичення відходів і т. ін. Перші екологічні акції, що проводилися окремими ентузіастами (збирання і знищення сміття, банок) не мали якогось політичного заряду. Проте давали змогу досягати хоч і невеликих, але досить відчутних результатів, що сприяли зародженню екологічної свідомості людей.

Вибухове розширення соціальної бази руху в другій половині 60-х років визначило його строкатість (від "найлівіших" до "суперправих"), що зумовило значний ідейно-політичний плюралізм і аморфність екологічного протесту. Він зводився в основному до прагнення звернути увагу якнайширших громадських і політичних кіл на необхідність нагального вирішення екологічних проблем і за допомогою активних форм впливу, насамперед пропаганди, підштовхнути їх до конкретних дій з тим, щоб знизити гостроту ситуації, яка склалася. Алармістська форма екоруху в цей час являла собою розрізнені, неорганізовані й незв'язані між собою виступи, які проводилися в руслі філософії "дрібних справ". Звичайно це були акції, спрямовані проти конкретних винуватців забруднень чи явищ, що погіршували екологічний стан довкілля.

Довготривалий характер екологічної кризи призвів до виникнення багатьох локальних груп, клубів, асоціацій та інших форм об'єднання прихильників екологічного руху. З часом вони набули більш чітких організаційних обрисів, виникають загальнонаціональні екологічні організації. І ось нарешті у 1973 році в Англії була створена перша партія захисників навколишнього середовища. Спочатку вона називалась Народна партія, а потім Екологічна партія, керівну роль в якій відігравав редактор журналу "Екологіст" Е. Голдсміт [4].

Зазначимо, що програмні положення і вимоги екологічних об'єднань і рухів цього періоду відображали відмінності соціального статусу та світоглядних орієнтацій їх активістів і мали досить суперечливий характер. І все ж усередині цього руху можна виокремити два основні напрямки: охорона живої природи від згубних впливів людської діяльності та раціональне використання природних ресурсів. Загалом же рух за охорону довкілля добився на цей час значних успіхів, що свідчило про підвищення свідомості його учасників.

Під впливом зростання активності екологічних рухів у 70-ті роки з'являється ряд політико-філософських досліджень, автори яких відстоювали необхідність перебудови сучасного суспільства в екологічне і шукали шляхи поєднання екологічних цінностей з демократизацією суспільних відносин, прагнули встановлення такого порядку, коли суспільство і

економіка гармонічно вливалися б у взаємозв'язки природи. До таких слід віднести праці Е. Фрома, К. Алорі, А. Горця, К. Траубе, Ф. Вестера, Е. Шумахера, Х. Пестолоцці, В. Хозенклевера. Отже, *розпочався процес формування екологічної філософії* як комплексу соціально-філософських досліджень взаємодії суспільства і природи – *теоретичної основи ідеології екологічного руху* [12, с. 391].

У 80-ті роки екологічний рух зміцнюється організаційно, його виступи стають більш цілеспрямованими і ефективними в національних і регіональних межах. На базі цього руху до середини 80-х років склались і розгорнули свою діяльність національні організації – партії "зелених" – у ФРН, Англії, Ірландії, Нідерландах, Бельгії, Данії, Люксембурзі, Франції, Італії, Іспанії, Австрії, Швейцарії, Швеції і Греції.

Під натиском екологічного руху, демократичних сил вдосконалюється правове регулювання охорони навколишнього середовища, завдяки чому вдається певною мірою уникнути надмірного загострення екологічної кризи. Однак у цілому адміністративна практика і досі відстає від декларованих законодавцями намірів. Значною мірою через те в розвинутих країнах, незважаючи на чинне законодавство і екологічну поінформованість населення, продовжують викидати в атмосферу і води, заkopувати глибоко в землю сотні тон забруднюючих речовин, повільно отруюючи все живе навколо [10].

Справа в тому, що стан навколишнього середовища в країні не є простим наслідком особливостей попереднього розвитку, екологічної політики, яка нині проводиться, чинного законодавства і досягнень науково-технічного прогресу. Існує чимало інших "ірраціональних" вагомих елементів, що нерідко сприймаються лише емпірично, важко формалізуються для раціонального попереднього обліку, не просто піддаються науковому аналізу і політичному контролю. Серед них, наприклад, реальний рівень індивідуальної екологічної культури, традиції й стиль природокористування, структури "тіньових" політики й економіки та інше. А всі ці та інші "дрібниці" досить суттєві, якщо брати їх у масштабах держави. Скажімо, жителі міст Японії збирають роздільно сміття 7–21 категорій. Тут рециркулюється 95 % склопосуду, 55 % алюмінієвих банок, 50 % багатьох інших товарів, а у США – 12–15 % склопосуду, 50 % алюмінієвих банок тощо. У результаті в Японії звалища займають площі у 8 разів менше, ніж у США [13, с. 238].

Високий динамізм змін в екологічному русі у 80-ті роки, вихід на арену активної партійно-політичної боротьби детермінує значне посилення ідейно-політичного розмежування. "При цьому "зелені" партії об'єднують, як правило, меншу частину активних учасників екологічного руху в своїх країнах" [2, с. 112]. Брак власних фундаментальних теоретичних розробок змушує "зелених" вдаватися до широкого запозичення поглядів та ідей в різних традиційних ідеологічних систем і течій суспільної думки. У програмних положеннях "зелених" легко проглядається зв'язок з поглядами мислителів минулого (Ж. Ж. Руссо, П. Прудон) і модних на Заході політологів нового часу – ідеологів "нових лівих" (Г. Маркузе),

представників "критичної теорії" Франкфуртської школи (Ю. Хабермас), сподвижників "контркультури" (Т. Роззак), "меж зростання" ("Римський клуб"), "екорозвитку" (І. Сакс) та ін. [1, с. 36–37].

І все ж, світоглядною основою партії "зелених" можна вважати пост-матеріалізм. Характерною рисою цього світогляду є визнання абсолютної переваги нематеріальних цінностей (свобода, самовиявлення, мир) перед матеріальними (капітал, кар'єра, майно). "Нова ідеологія партії "зелених" обґрунтовує альтернативний стиль життя: менше уваги матеріальним благам – більше індивідуалізму, самоорганізації і самовизначенню". Вони вважають причиною багатьох соціальних проблем, зокрема екологічних, те, що будь-який тип економіки, незалежно від того, називається він капіталізмом, соціалізмом, лібералізмом – приводиться в рух споживанням. Розширюючи сферу свого впливу, споживацька економіка буквально пожирає нашу планету, віддаючи найбільшу фінансову перевагу людям, які діють за схемою циклу: "споживання – виробництво – споживання".

Прихильники цього напрямку пропонують комплекс заходів для боротьби з екологічною кризою в Європі, серед яких: контроль місцевих властей за навколишнім середовищем і медичними показниками, створення екорегіонів, перехід до органічної технології землеробства, зміну економічних пріоритетів, розвиток альтернативних джерел енергії та її збереження, відмову від використання атомної енергії як надто дорогої і дуже небезпечної.

Очевидно, найвразливішим у концепціях більшої частини захисників навколишнього середовища на Заході є інтерпретація ними причин екологічної кризи і погляди на засоби й способи її подолання. Найчастіше до основних причин екологічних негараздів "зелені" відносять економічне зростання, науково-технічний прогрес, марнотратний стиль життя, який породжується "промисловою цивілізацією", гіпертрофоване промислове виробництво. Звідси їх прихильність до ідей "антизростання", технофобії, негативне ставлення до потенційних можливостей сучасної НТР, докорінного перетворення техніко-виробничого апарату на екологічно доцільній основі [5].

Взагалі ж, "зелений рух" еволюціонував від акцій "заперечення і протесту" до пошуку "розумних альтернатив", у зв'язку з чим розробляється дійова стратегія екологічно спрямованого розвитку. Орієнтація ж на економічно і екологічно збалансоване майбутнє потребувала значної соціальної мобілізації. Адже такі зміни не можуть бути нав'язані зверху – вони вимагають активної участі громадськості, чого можна досягнути лише при широкому і повсюдному включенні населення в процес прийняття рішень на всіх рівнях в економічній та екологічній сферах. Звідси і тактика партій "зелених".

Ця тактика передбачає широку пропаганду ідей "зеленого" руху, збирання інформації для забезпечення підтримки своєї політики соціальною більшістю і здійсненням тиску на національні уряди та міжнародні організації. Діяльність партій "зелених" у цьому напрямку, безумовно,

сприяє формуванню екологічної свідомості населення на повсякденному рівні. Адже вони впливають на почуття, емоції, настрої людей, залучають їх до різноманітних форм екологічної діяльності, формують певне ставлення до екологічної ситуації. Таким чином, "здійюється" соціально-психологічний чинник, який відіграє важливу роль у процесі становлення екологічної культури.

Те, що представники партій "зелених" користуються підтримкою виборців і мають своїх представників у національних органах влади і Європейському парламенті (зараз 17 "зелених" з п'ятнадцяти країн координують свою діяльність у рамках Європарламенту, утворюючи так звану Зелено-альтернативну Європейську мережу (ЗАЕМ) [14], свідчить про певний рівень масової екологічної свідомості.

Останнім часом у багатьох західноєвропейських країнах відбувається або вже відбулася зміна політичної парадигми: пануючою стає природоохоронна парадигма, і не екологісти мають доводити, що той чи інший вид промисловості завдає шкоди навколишньому середовищу, а представники промисловості повинні доводити, що їх діяльність безпечна в екологічному аспекті. Прийняття екологічної парадигми багато в чому означає перемогу прихильників охорони навколишнього середовища.

Розвиток екологічного руху призвів до створення і в Україні екологічних організацій на зразок "зелених" на Заході. До таких слід віднести: Українську екологічну асоціацію "Зелений світ", Екологічний союз "Порятунок від Чорнобиля", Національний екологічний центр України "Довкілля", Асоціацію "Еколоміст", Українське товариство охорони природи, Всеукраїнську екологічну лігу, Всеукраїнську дитячу спілку "Екологічна вартя", Всеукраїнський благодійний фонд "Паросток", "МАМА-86" (екологічна організація матерів) та інші. Зазначені та інші неурядові організації екологічного спрямування (а їх в Україні понад 100) поставили за мету забезпечення екологічної безпеки, формування в населення екологічного світогляду, організацію контролю за станом навколишнього середовища і дотримання природоохоронного законодавства.

Загалом на початку 90-х років ХХ ст. екологічний рух набуває дещо незвичних форм – мітинги і демонстрації з конкретними вимогами, блокування робіт на екологічно шкідливих об'єктах, конфлікти через це з місцевими органами влади та ін. Хоч і тут емоційне начало брало гору над раціональним. В умовах, коли люди майже постійно перебувають у стані екологічних криз і стресів, вони проймаються недовірою, а то й просто панічним жахом щодо промислових проектів і готові заперечувати будь-який економічний поступ, аби тільки запобігти новим екологічним бідам. Така ситуація була досить типова для України, особливо після квітня 1986 року.

На емоційному рівні, на рівні повсякденної свідомості вимоги "заборонити і зупинити" здаються цілком зрозумілими й виправданими. Проте не важко спрогнозувати наслідки реалізації подібних крайніх вимог громадськості. Дійсно, закриття діючих (і насамперед шкідливих) та припинення введення нових (і передусім на власній території) виробництв може при-

вести до поліпшення стану довкілля. Але в умовах монопольного виробництва, нестачі коштів для імпорту необхідних товарів і предметів постійного попиту, відсутності системи перекваліфікації кадрів екологічно небезпечних виробництв та можливості впровадження безпечних технологій тощо, такі дії неодмінно супроводжуватимуться подальшим падінням виробництва, а отже, й життєвого рівня населення. Зростання соціальної напруги може стати їхнім безпосереднім наслідком [8].

З цією боротьбою тісно пов'язаний і рух гуманітарної інтелігенції, який умовно можна вважати культурно-екологічним. І він теж значною мірою пройнятий технофобією, відмовою від науково-технічних орієнтацій в природокористуванні з позицій повернення до національних культурних традицій і пропагандою духовної єдності людини і природи, висуванням вимог нової екологічної моралі.

Мабуть, як і в багато чому іншому, в нашому нинішньому (і минулому) житті *в екологічному русі надто багато радикалізму*. У людей, які беруть у ньому участь, часто не вистачає досвіду, а нерідко і бажання вирішувати конкретні проблеми, добиватись реальних кроків в оздоровленні навколишнього середовища. "Або відразу все, – підкреслює О. Піджаков, – або ж – нічого, а якісь проміжні варіанти і поступові реформи не влаштовують прихильників радикальних рішень. Тим часом тільки поступові, раціонально контрольовані й скориговані зміни технологій, що супроводжується екологізацією політики і способу життя, переорієнтацією культурної сфери і системи освіти на формування в масовій свідомості й масовій культурі нового ставлення до живої і неживої природи, можуть дати відчутні результати" [11, с. 77].

Тому сьогодні перед екологічним рухом стоїть завдання – спрямувати обговорення конкретних екологічних проблем у русло об'єктивного критичного аналізу і конструктивності, реалізму і відповідальності, тіснішого зв'язку з наукою. Реальна сила громадського руху на захист природи, – як стверджує М. Кисельов, – полягає не в емоційних сплесках, а в раціональних ідеях і практичних справах" [7, с. 53].

Такими практичними справами на ХХІ ст. Мають бути зміни вектору економічного розвитку. Йдеться про *прийняття* без зволікання цілого комплексу *нових державних і міждержавних економічних орієнтирів* [3, с. 371–385]. Такими можуть бути наступні:

1. Держави мають наполягати на включення норм захисту навколишнього середовища в міжнародні договори і угоди, в тому числі торгівельні (зокрема норм екологічної відповідальності).

2. Вимога благоустрою навколишнього середовища має бути включена в число критеріїв, що використовуються міжнародними фінансовими інститутами при розгляді всіх передбачуваних грантів з фондів розвитку.

3. Прискорити впровадження принципу "обміну боргів на екологію" з метою заохочення екологічної діяльності і полегшення тягара боргу, який можна здійснити.

4. Укласти міжнародні угоди, що встановлять ліміт викидів вуглекислого газу країнам-учасницям, а також розвивати торгівлю ліцензіями на

право викидів між країнами, які потребують більше квот, і тими, які повністю їх не використовують.

5. Визначення величини валового національного продукту (ВНП) має бути змінено з урахування того, поліпшився чи погіршився стан навколишнього середовища.

6. Встановити для виробничої продукції податок на чисту сировину, в залежності від кількості невідновлюваної чистої сировини, використаної при її виготовленні.

7. Вдосконалювати методика прогнозування впливу прийнятих рішень на умови життя майбутніх поколінь.

8. Відмовитися від фінансових заохочень екологічно згубної діяльності.

9. Здійснювати політику замовлення на екологічно прийнятні заміники там, де вони конкурують зі старими, екологічно менш вигідними технологіями, з урахуванням суми витрат за час існування останніх.

10. Держава має встановити більш жорсткі норми економії й економичності – у будівництві, промисловому виробництві, у виробництві побутових приладів, двигунів, моторів, машин і т. п.

11. Всілякому збереженню і ефективному застосуванню сировини і матеріалів повинна сприяти реформа стандартів утилізації.

12. Програми висаджування дерев (із саджанців, що дбайливо виведені з урахуванням місця посадки) мають стати частиною державних програм зайнятості, в яких вимоги працевлаштування поєднуються з виплатою допомоги. Причому висаджуванню дерев слід надати статус вищого пріоритету в літніх трудових програмах для підлітків.

13. Потрібно прискорити відмову від усіх хімікатів, які нищать озон, сільськогосподарські угіддя, зрештою згубно впливають на здоров'я людей. Важливо фінансувати розробку їх дійсно доброякісних замінників.

14. Держава повинна збільшити обсяг і підвищити точність інформації про екологічний вплив товарів, що виробляються, і систематично доводити її до споживача.

15. Потребують докорінної зміни стимули, пільги, санкції та обмеження екологічного спрямування. Не викликає сумніву, що найголовнішими чинниками управління природоохоронною діяльністю (інструментами політики втручання) є заохочення і пільги, які стимулюють суб'єктів конкретного сектору економіки до самостійних кроків щодо захисту середовища, а також визначають санкції і обмеження, які застосовуються за невиконання умов на одержання стимулів і пільг [9, с. 249–251].

В цілому ж екологічні рухи звертаються до проблем, що мають життєво важливе значення для всіх народів планети. Навіть при деяких вадах своїх ідеологічних позицій вони несуть великий заряд позитивних поглядів, сподівань і дій, які людство може використовувати в інтересах миру і соціального прогресу, реалізації демократичної альтернативи вирішення глобальних екологічних проблем. Необхідність консолідації національних екологічних громадських рухів зумовила їх тісне міжнародне багатобічне співробітництво.

1. Бганба-Церера В. Р. Экологическая проблема: социально-философские основания и пути решения / В. Р. Бганба-Церера. – М. : РАУ, 1993. – 78 с. 2. Глобальная экологическая проблема / Отв. ред. Морозов Г. И., Новиков Р. А. – М. : Мысль, 1988. – 204 с. 3. Гор Эл. Земля на чаше весов (экология и человеческий дух) / Эл. Гор [Пер с англ.]. – М. : Проза, поэзия, публицистика, 1993. – 432 с. 4. Городецкая И. Организация защитников окружающей среды в Великобритании / И. Городецкая // Мировая экономика и международные отношения. – 1985. – № 6. – С. 93–99. 5. Городинская В. Природа. Человек. Закон / В. Городинская, В. Иванов. – М. : Юрид. лит., 1990. – 384 с. 6. Дрейер О. К. Развивающийся мир и экологические проблемы / О. К. Драйер, В. А. Лось. – М. : Знание, 1991. – 64 с. 7. Концептуальні виміри екологічної свідомості / Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. : Монографія. – К. : Вид. Парапан, 2003. – 312 с. 8. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / В. С. Крисаченко. – К. : "МП Леся", 2009. – 364 с. 9. Марчук Г. И. Приоритеты глобальной экологии / Г. И. Марчук, К. Я. Кондратьев. – М. : Наука, 1992. – 263 с. 10. 10. Николас А. Робертсон. Правовое регулирование природопользования и охрана окружающей среды в США / Николас А. Робертсон [Пер. с англ. ; под ред. О. С. Колбасова и А. С. Тимошенко]. – М. : Прогресс, 1990. – 217 с. 11. Лиджаков А. Ю. Советская экологическая политика 1970-х – начала 1990 годов / А. Ю. Лиджаков. – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 1994. – 160 с. 12. Современная западная философия. – Словарь / Сост. Малахов В. С., Филатов В. П. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с. 13. Толстоухов А. В. Экобезпечний розвиток: пошуки стратегем. Вид. 2-ге / А. В. Толстоухов, М. І. Хилько. – К. : "Знання України", 2007. – 333 с. 14. Экологические движения в странах Запада / Аспекты теории и практики. – М. : Прогресс, 1990. – 258 с.

Надійшла до редколегії 17.02.14

Л. В. Поппер

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ДВИЖЕНИЕ: ОТ АКЦИЙ ОТРИЦАНИЙ И ПРОТЕСТОВ К ПОИСКУ УМНЫХ АЛЬТЕРНАТИВ

Автор доказывает, что экологическое движение прошло путь от гражданской экологической обеспокоенности, эмоциональных всплесков и запретов вредных выбросов предприятий к поиску стратегических экологических инициатив, нацеленных на согласование эколого-экономической деятельности с целью обеспечения устойчивого развития.

Ключевые слова: экологическое движение, экологический кризис, экологическая альтернатива, экологизм, экологическая перспектива человечества, устойчивое развитие.

L. Popper

THE ECOLOGICAL MOVEMENT FROM DENIAL AND PROTEST ACTIONS TO THE SEEK OF REASONABLE ALTERNATIVES

The author argues that the environmental movement went the way of public environmental concern, emotional vspleskiv and objections emissions industries to seek strategic environmental initiatives aimed at reconciling environmental and economic activities for sustainable development.

Keywords: environmental movement, the ecological crisis, ecological alternative, ecology, ecological perspective of humanity and sustainable development.